

Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?

Dr. Hülya TAŞ*

Özet: Osmanlı şer'î mahkemesinde görülen davalara ait zabıtlar, “şühûdü'l-hâl” başlığının altında birtakım adlardan oluşan ve sayısı davadan davaya göre azalıp çoğalan bir kayıtla son buluyordu. Bu kısımdaki kişilerin kimlikleri, mahkemedeki fonksiyonları, araştırmacıların açıklamak istedikleri önemli bir husustur. Bu “şühûdü'l-hâl” diye nitelenen kişilerin, mahkemenin aslı yapısı içinde yer alan bir görevliler meclisi mi olduğu, hatta Batı yargılama usulündeki “jüri”ye benzetilebilecek bir statüsünün olup olmadığı tartışılmış ve bazı yazarlar tarafından böyle takdim edilmiştir. Bu makalede, belgesel bilgilere dayanarak bu heyetin niteliği ve işlevi belirlenmeye çalışılmış ve daha önceki tartışmalara ışık tutabilecek sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan en önemlisi, “şühûdü'l-hâl”in bir jüri olmadığıdır. Bunlar, hem görülen davanın o andaki izleyicileridir, hem de gelecekte o olayın bir kez daha, herhangi bir sebeple gündeme gelmesi halinde bilgilerine başvurulacak tanıklardır.

Anahtar Kelimeler: Sicill-i mahfûz, şühûdü'l-hâl, mahkeme, jüri

Giriş

Osmanlı şer'î mahkemelerinde, kadı huzurunda çözümlenen davaların kaydedildiği defterlere *sicill-i mahfûz* denirdi. Her davaya ilişkin, bir gündem dahilinde ayrı ayrı düzenlenen zabıtların ortak bir biçimi ve ortak bir üslubu vardı. Daha sonra bu zabıtlar esas alınmak suretiyle, davanın tarafları olan davacı ve davalılara *i'lâm*, *hüccet* diye adlandırılan belgeler verilirdi. Kadı önüne getirilmiş davalara ilişkin zabıtların tümünün ortak özelliği, özel bir biçimi olan zabıt metninin altında *şühûdü'l-hâl* başlığından sonra birtakım isimlerin yer almasıdır. Bu isimler, görülen davanın niteliğine göre sayıca azalır veya çoğalır; zikredilen isimlerin mensubiyetleri de değişirdi. Bu durum, Mustafa Akdağ, Ronald C. Jennings, Rifat Özdemir, Hülya Canbakal ve Bogaç Ergene gibi, sözü edilen defterleri inceleyen araştırmacıların dikkatini çekmiş ve böyle bir uygulamanın hukukî bir kaynağının olup olmadığı¹ veya Osmanlı mahkemesinin “aleniyet” ilkesini gerçekleştirmek için geleneksel-leştirdiği bir tutuma işaret ettiği sorularına cevap aranmıştır. Bu *şühûdü'l-hâl*,

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü / ANKARA
hulya_tas@yahoo.com

Batı yargılama usulündeki jüriye benzetenler de olmuştur. Hatta bu jüri üyelerinin, beldenin tanınmış simaları arasından seçildiği dile getirilmiştir.² Ayrıca, *şühûdü'l-hâl* başlığı altında kaydedilen isimler üzerinde yapılacak araştırmaların, sosyal tarih açısından zengin malzeme derlenmesine olanak hazırlayacağı da, bu konuya eğilenlerin ortak kanaati haline gelmiştir. Böyle olmakla birlikte konu, ayrıntılı bir biçimde ele alınarak bütün boyutlarıyla irdelenmemiştir. Onun için de niteliğine ilişkin düşünceler, daha geniş çerçeveli çalışmalarda, kısa değinmelerden öteye gitmemiştir.

Bu konuya genel olarak değinen başlıca iki çalışma vardır. İlki, Antep örneğinde, Osmanlı kadı mahkemesinde, “gündelik karşılaşmalar” başlığı altında “şahitlik” kavramı çerçevesinde konuyu ele alan Hülya Canbakal’ın çalışmasıdır. Özellikle beldenin önde gelen ailelerinin yasal süreçte *şahit* ve *bilirkişi* olarak mahkemede sıkça görüldüklerinden ve zaman zaman da görülen davalarda çıkar ilişkileri söz konusu ise, süreci etkilemeye giriştiklerinden bahseden Canbakal (Ergene 2003: 28), doktora tezinde konuya daha çok İslam hukuku açısından *şahitlik* ve *udûl* kavramları üzerinden yaklaşmakta ve bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Canbakal 1999, Part III). Diğer çalışma ise Bogaç Ergene’ye aittir. Kastamonu ve Çankırı üzerine yaptığı çalışmasında Ergene, mevcut açıklamaları kabul ederek, *şühûdü'l-hâlî*, mahkemenin resmi görevlileri olarak görmekte ve onları “the official court witnesses”, yani “resmi mahkeme şahitleri/görevlileri” olarak açıklamaktadır (2003: 236). Hatta bununla da yetinmeyip bu şahitlere, “expert witnesses” tanımlamasıyla, bir uzmanlık atfetmektedir (2003: 28). Bogaç Ergene, çeşitli sicil kayıtlarından ve arşiv belgelerinden çıkardığı örnekleri, *şühûdü'l-hâl* için kullanırken, başka yanılırlara da düşmektedir. Örneğin, *şühûdü'l-hâl* arasında zikredilen kişilerin mahkemede adli ve idari hizmetleri karşılığında belli bir tazminat aldıklarından, hatta bunların içinde düzenli ücrete bağlananların bulunduğu söz etmektedir (2003: 29, dipnot 92). Çalışmasında zikrettiği örneklerde, sözü edilen kişilerin *şühûdü'l-hâl* olarak değil, görevlendirildikleri olayın *keşif heyeti* arasında yer aldığı anlaşılmaktadır ve bu kişilerin *keşif heyetindeki* fonksiyonlarıyla *şühûdü'l-hâl* içindeki varlıkları, aynı değildir. Eğer, sözünü ettiği belgeyi sadece numarası ile zikretmeyip, iddiasına delil olarak ilgili ibareyi alıntıyla verseydi, bu durum daha iyi anlaşılabilirdi.

Yukarıda verdiğimiz örnekler, *şühûdü'l-hâle* olduğunun dışında anlam yükleyen ve bu nedenle de yanılırlara açık olan çalışmalardır. Bunların yanında, bu kadar bariz yanılığın içermese de, *şühûdü'l-hâlî* tam olarak anlamamıza olanak vermeyen açıklamalar da vardır. Bunlar arasında Ronald J. Jennings (1999: 257; 1999: 303-304), Karen Barkey (1991: 209) zikredilebilir.

Yukarıda adı geçen bu çalışmalar dışında, bildiğimiz kadarıyla, bu konuda bağımsız bir araştırma yoktur. İşte bu makalede, önemi belirtilen, fakat siste-

matik bir araştırmayla özü açıklanmayan konuyu anlamaya yönelik bir yaklaşım sergilenecek ve yukarıdaki sorulara cevap aranacaktır.

Bu bağlamda *şühûdü'l-hâl* olgusunu analiz edebilmek için önce şu bilgileri hatırlamak gerekmektedir:

Bilindiği gibi, kazâ yetkisini kullanan kadı, kadıasker tarafından atanarak belirli bir süreyle, belirli kazâlarda görev yapardı. Görev süresi sonunda da ya bir başka kazâyâ gider ya da *mazuliyet*³ dönemine geçirilirdi. Kadı, hükümlerinde şeri'ata ve örfi kurallara bağlı kalmak koşuluyla, bağımsızdı (Mardin 1977: 42-46; Ortaylı 1977: 245-263; Ortaylı 1994; Abacı 2001). Ancak, ilk başvurdukları kadı mahkemesinin kararlarından memnun kalmayanların, eyalet divanına ya da en üst ve nihaî mahkeme olan Dîvân-ı Hümâyûna başvurma hakları vardı.⁴ Böyle bir mekanizma içerisinde yer alan kadı mahkemesindeki yargılama usulü çerçevesinde şu kurallar geçerli idi:

Özel hukuk içerisinde yer alan anlaşmazlıklar veya re'sen takibi gerektiren kamu hukuku ihlalleri, tarafların ikamet ettiği veya olayın cereyan ettiği kazâdaki kadı huzuruna götürülmek zorundaydı. Bu sebeple kadının yetki alanına *hüküm bölgesi* veya *taht-ı kazâ* denirdi. Taraflardan biri, bir başka kazâ bölgesinden ise davada, olayın cereyan ettiği kazânın kadısı yetkili kılınırdı.⁵ Örf açısından da olayın gerçekleştiği örf bölgesinin görevlisi, olayı mahkemeye intikal ettirmekle yükümlüydü. Örneğin tımar sistemine göre, olayın gerçekleştiği dirlik sahibi ile o dirliğin bağlı bulunduğu sancağın beyi, bu açıdan sorumluydular. Kadı, hüküm verdikten sonra hükmün yerine getirilmesi sırasında alınacak cezaî vergiler, bu iki örf görevlisi tarafından paylaşılırdı.

Bu şekilde bir defa hakim huzuruna getirilen ve onun tarafından hükme bağlanan, hukuk diliyle *fasl ve hall* olan davalar, kararı değiştirecek yeni kanıtlar veya tanıklar ortaya çıkmamışsa, ikinci kez dava konusu yapılamazdı. Olayın ikinci kez mahkemeye getirilebilmesi için, belirli bir süre sözkonusu idi ve bu süre 15 yıldır. Üzerinden 15 yıl geçmiş bir olay ya da iddia, mahkemeye bir kez daha getirilemezdi.⁶ Yani zaman aşımı, böylesine uzun bir süreydi. Bu hüküm, sözü edilen sürenin bir özür olmaksızın aşılması halinde uygulanırdı. Bir başka beldede bulunmak veya mahkemeye intikalini engelleyecek özel bir mazeret sahibi olmak gibi durumların kanıtlanması, zaman aşımını etkisiz hale getirirdi.⁷

Davanın taraflarından biri başka bir diyarda ise, vekaletle dava açabilir; göstereceği şahitler de aynı şekilde mahkemenin bulunduğu beldenin dışında ise, buldukları yerin kadısı aracılığıyla ifadelerini gönderebilirlerdi. Buna *nakl-i şehâde* denirdi.

Bazen de özellikle zimmîler açısından tercümanlık hizmeti gerekebilir, ifadenin çevirisi mahkemeye sunulabilir.

Bu usule ilişkin kuralların yanında, mahkemenin çalışmasına dair şu hususları da hatırlamalıyız: Bir kadı, hüküm bölgesi olan kazânın nahiyelerinde veya mahkemeden uzakta bir yerde meydana gelmiş bir olayın soruşturulup hükme bağlanması için *naib*lerinden birini görevlendirebilirdi. Ayrıca geceleri, *gece naibi* denen naibler, ortaya çıkabilecek acil olayların takibiyle ilgilenirlerdi (Oğuzoğlu 1986: 151).

Bütün bu uygulamalara ilişkin usuller sonucu derlenen bilgiler, tek bir defter olan *sicill-i mahfûza* geçerdi. Bu bakımdan *sicill-i mahfûz*, belli bir gündem izlemesine rağmen, böyle ara belgelerle daha karmaşık bir hale gelebilirdi. Bir de kadılar, kendi görev süreleri içindeki dönemin belgelerini kendileri muhafaza ederler ve görev süreleri sona erdiğinde, bu belgeleri yerine gelecek kadıya ya bizzat tevdi ederler veya teslim etmek üzere birini görevlendirirlerdi. Böyle olmakla birlikte hemen her kazâyâ ait defter serilerinde, tarih bakımından boşluklar bulunmaktadır. Bunu, sadece zaman içinde meydana gelen kayıplara bağlamak doğru değildir. Bu kayıpların yanı sıra resmi evrakın özel muhafazada olmasının bazı sorunlar yaratabileceğini de düşünmemiz gerekir.

Nitekim 19. yüzyıla gelinceye kadar resmi bir mahkeme binasının olmadığı bilinmektedir. Osmanlı'da ancak 1837'de İstanbul kadısı için *Bâb-ı Meşihat*taki odalardan biri tahsis edilmiş, böylece İslam dünyasında ilk kez, kentsel modernleşmenin bir sonucu olarak bir resmi mahkeme binası ortaya çıkmıştır (Ortaylı 1994: 50-51). 19. yüzyıla kadar genellikle kadının kendi özel ikametgahının bir bölümü, mahkeme binası olarak kullanılmıştır. Bu durumda kadı, muhtemelen büyük bir konağı kiraliyordu. Buranın bir bölümü, kadının kendi hane halkıyla birlikte yaşadığı özel bir mekan niteliği taşıırken; diğer bölümü, herkese açık olduğu bilinen davaların görüldüğü mahkeme olarak işlevini sürdürüyordu. Kadının hanesinin kamusal işlev yüklü mahkeme ile aynı olmasının başlıca iki nedeni vardı. Bunlardan ilki, mahkemenin görevli heyetinin sayısal açıdan çok da kalabalık olmaması idi. Nitekim mahkemenin görevliler heyeti, kadı ve onun yanındaki yeter sayıdaki naib ve katiblerden oluşuyordu.⁸ Bununla birlikte Osmanlı taşra teşkilatında kamuya ilişkin davaların takipçisi olan bir subaşı ve emrinde yeter sayıda kolluk gücü bulunmaktaydı. Özel hukuka ilişkin sorunlarda ise mahkemeye celb görevi, muhzirbaşı başkanlığındaki muhzirler tarafından yerine getiriliyordu. Hal böyle olunca mahkemenin ayrıca bir kolluk gücüne ihtiyacı olmuyordu ve bu durum mekana bu şekilde yansıyor olmalıydı. Diğer neden ise, mahkemenin günlük işlem yoğunluğunun, gündelik hayatın akış hızına paralel olarak çok yoğun olmaması idi (Taş 2006: 153-162). Bu nedenle de modernleşme dönemine kadar ayrıca resmi bir binaya ihtiyaç duyulmamıştı.

Bu açıklamalardan sonra *şühûdü'l-hâli* anlamaya yönelik analizlerimize geçebiliriz.

Ancak ondan önce bu makale sınırları içerisinde kullandığımız kaynakları tanıtmak yerinde olacaktır. Bu araştırma için Ankara'nın 17. yüzyılına ait üç şer'iyeye sicilinde mevcut zabıtları esas alarak, o zabıtların altında kayıtlı şühûdü'l-hâlî bütüncül bir analize tabi tuttuk. Bu sicillerden ilki 1620-1622 yılları arasındaki olayların kaydedildiği 19 numaralı defter (AŞS 19), ikincisi 1655-1656 yıllarına ait 41 numaralı defter (AŞS 41) ve sonuncusu da 1683-1684 yıllarına ait 64 numaralı (AŞS 64) defterdir. Ayrıca, makale sınırları içerisinde Amasya ve Harput sicillerinden de örnekler kullandık.

Makalemizin bundan sonraki kısmında şühûdü'l-hâl adı altında zikredilen isimlerin nitelikleri, mensubiyetleri ve mahkemede oynadıkları rol hakkında ayrı ayrı bilgiler sunacağız.

a- Şühûdü'l-hâl'in İşlevi Üzerine

Makalemizin başında sözünü ettiğimiz değerlendirmelerden birisi, “şühûdü'l-hâl” başlığı altında zikredilenlerin, Batı yargılama usulündeki “jüri”ye benzetilmesidir. Bu jürinin mahkeme görevlileri arasında addedildiği de görülür (Akdağ 1974: 403-405; Özdemir 1986: 165, Ergene 2003: 25). Ayrıca, “müftü ve adigeçen müşahitlerin [şühûdü'l-hâl heyetinin] bir nevi ilk kademe temyiz” görevi yaptığı da ileri sürülmüştür (Akdağ 1974: 406). Birbiriyle çelişen bu iki tespit, doğru değildir. “Temyiz”, bir üst mahkemenin kararı ile olabilir. Ayrıca müftünün, iftâ görevi gördüğü ve ancak başvurulduğunda “fetvâ” biçiminde şer'î görüş açıkladığı bilinen bir gerçektir. Bu sebeple, aşağıda belgesel verilere dayanarak, doğrudan “şühûdü'l-hâl”in işlevini açıklamaya çalışacağız.

Yukarıda bahsettiğimiz yorumların çoğunun, mahkemeye “meclis-i şer'” denmesinden kaynaklanmış olabileceğini sanıyoruz. Oysa “meclis-i şer'” ile kastedilen, kadının yanındaki görevliler ve zaman zaman bilgilerine başvurduğu “ehl-i vukûf” ile birlikte davaları dinlediği ve bundan sonra “fasl ve hall” yoluna gittiğidir. Bu nedenle de mahkeme, “meclis” olarak nitelenmektedir. Nitekim daha sonra modernleşme döneminde de böyle yargı yetkisi üstlenmiş meclisler ortaya çıkacaktır (Çadircı 1997: 254-268). Hatta, Tanzimat dönemi öncesinde adlî-idarî yargının birlikte yürütüldüğü kadı mahkemelerinin, 1840 sonrasında yetki alanlarında kısıtlamalara gidilecek ve nihayetinde yaşanan adlî yargıdan idarî yargıya geçiş sürecinde çeşitli meclisler ve mahkemeler kurulacaktır (Karahanoğulları 2005). İşte bu meclisler, nitelikleri itibarıyla birer mahkemedir. Böyle olmakla birlikte aşağıda vereceğimiz örnekler, “şühûdü'l-hâl”in jüri olamayacağını kanıtlamaktadır.

“Şühûdü'l-hâl”in Batı hukukundaki jüri olarak kabul edilebilmesi için, ya gündemin birbirini izleyen davalarında aynı isimlerin zikredilmesi gerekir ya da en azından belirli konudaki davaların altında yer alan “şühûdü'l-hâl”in

aynı kişilerden oluşması beklenirdi. Oysaki mahkemeye birkaç gün arayla gelen aynı konuya ilişkin davanın “*şühûdü'l-hâl*”i bile farklılık göstermektedir. Şöyle ki; 7 Mart 1621 (13 Rebî‘ül-âhir 1030) tarihli belgeye göre Bula ve Emine adlı iki kadın ile Kasım bin Ahmed arasında, iki kadına miras yoluyla intikal eden iki re’s (adet) kısrak konusunda bir anlaşmazlık yaşanmış ve Kasım, mahkemede bu kısrakları belli bir süre önce satın aldığını iddia etmiştir. Kadı, bu durum karşısında Kasım’ın mahkemeye delil sunabilmesi için ona ek bir süre tanımış ve mahkemenin tekrar toplanmasına karar vermiştir (AŞS 19: 387). Mahkemede görülen bu ilk davadan 6 gün sonra, 13 Mart 1621 (19 Rebî‘ül-âhir 1030) tarihinde, taraflar yine kadı huzuruna çıkmışlardır (AŞS 19: 397). Konumuz açısından burada önemli olan, altı gün arayla görülen ve birbirinin devamı olan bu davanın “*şühûdü'l-hâl*” kısmının farklı kişilerden oluşmuş olmasıdır. Davanın ilk oturumunun “*şühûdü'l-hâl*”i Es-seyyid Muslu Çelebi, Şehir Kethüdası Ali Dede, Nebi bin Hüseyin, Hamza ve Muhzır Abdulkerim’den oluşurken; ikinci oturumun “*şühûdü'l-hâl*”inde ortak olan tek bir isim vardır, o da şehir kethüdasıdır. İsimleri kaydedilen diğer beş kişi, tamamen farklı kişilerdir.

Yine bu konudaki bir başka örnek ise 24 Ocak 1683 (6 Safer 1095) tarihinde mahkemeye yansıyan bir yaralama davasıyla ilgilidir. Ankara’nın Helvayî mahallesinden Aydın bin Hasan, mahkemeye gelerek, kızı Fatma’nın hiçbir sebep yokken Ahmed bin Süleyman tarafından sokakta yaralandığını dile getirerek, kızının durumunun keşfini talep etmektedir. Bunun üzerine kadı tarafından Mevlânâ Mehmed Efendi ile Ankara Mütessilimi Mirza Ağa tarafından İsmail Bey ibn Şu’ayb, gerekli keşfi yapmakla görevlendirilirler ve onlar da “*şühûdü'l-hâl*”de isimleri geçen birkaç kişi ile Aydın bin Hasan’ın evine giderek keşfi yaparlar (AŞS 64: 216). Bundan dört gün sonra 28 Ocak 1683 (10 Safer 1095) tarihinde Aydın, tekrar kadı huzurundadır. Gerekli keşif, bir önceki duruşmada yapıldığından ve adı geçen Fatma’nın, kendisini yaralayanın kimliğini açıklamasından dolayı, bu kez Ahmed bin Süleyman, zanlı pozisyonundadır. Adı geçen Ahmed, başlangıçta davacının iddiasını reddetmiş, fakat Aydın, iddiasını şahitlerle ispat etmiştir (AŞS 64: 235). İlk davanın “*şühûdü'l-hâl*”i Es-seyyid İbrahim Çelebi bin Ramazan, Usta Yusuf bin Mehmed, Ahmed Halife bin Mehmed, Mehmed Bey bin Mustafa, Ser-muhzırân Ali Bey’den oluşuyorken; ikinci davanın “*şühûdü'l-hâl*”inde birincisiyle ortak olan tek isim Es-seyyid İbrahim Çelebi bin Ramazan’dır. Diğerleri: Mehmed bin Ahmed, Hacı bin Gülabi, Es-seyyid Yakub Çelebi (bin) Mustafa ve Halil Dede (bin) Sinan’dan ibarettir. Şu durumda verdiğimiz birbirinin devamı olan her iki örnek davanın “*şühûdü'l-hâl*”inin, *jüri heyeti* olarak kabul edilebilmesi için aynı isimlerden oluşması beklenirdi. Oysaki örneklerden de gördüğümüz gibi böyle bir durum söz konusu değildir.

Görüldüğü gibi, “şühûdü'l-hâl” ne bir jüri niteliği taşımaktadır, ne de mahkemenin resmi görevlisi olarak tanımlanabilecek bir statüye sahiptir. O halde “şühûdü'l-hâl” nasıl değerlendirilebilir?

Kanaatimize göre, zabıtların altında özenle zikredilen “şühûdü'l-hâl”in üç önemli işlevi olmalıdır. Bunlardan birincisi, mahkemenin bütün ahaliye açık olduğu ve dileyenin gelip davayı izleyebildiğidir (Ekinci 2002, 976). Çünkü “şühûdü'l-hâl” arasında davanın taraflarıyla ya da davanın konusuyla ilgisi bulunmayan kişiler de yer almaktaydı. Böyle olmakla birlikte bunları sadece meraklı bir dinleyici kitlesi olarak algılamamak gerekir. Bunlar bir şekilde mahkemede işi olan ve bu sebeple orada buldukları sırada “şühûdü'l-hâl” arısına katılan kimseler olmalıdır.⁹ Nitekim hemen her zabıtın altında yer alan “şühûdü'l-hâl” listesinin sonunda, “*ve gayruhum mine'l-hâzırîn*” diye bir ibare yer almaktadır. Bu, “şühûdü'l-hâl”in sayısının çokluğuna işaret etmektedir.

Bu birinci işlevden daha önemlisi, “şühûdü'l-hâl”den başka bir beklentinin olmasıdır. Bilindiği gibi *sicill-i mahfûza* girmiş kayıtlar, çeşitli vesilelerle kaybolabilir veya bu zabıtlara dayanarak hazırlanmış ve kişilerin eline verilmiş *i'lâm* ve *hüccet*lerin sahtesi düzenlenebilirdi. Nitekim elimizde, bu tür *müzevvir* belgelere ilişkin haber ve örnekler vardır. Zira dönemin teknolojik koşulları, bu tür olasılıkların daima göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu konuda bir örnek olması bakımından Amasya Şer'iyeye Sicili 22: 21/4'de yer alan belge ilginçtir:

“İşbu hüccetin derûnunda mastûr olan şahidler huzûr-ı şer'a ihzâr olundukda, hüccet ve tahrîr olunduğu üzere şehâdet eylemedik, deyu inkâr eylediklerinde bu fuzûlî hüccet ile amel olunmamak üzere fetâvâ-i şer'iyeye olduğundan mâ'adâ hüccetin zeylinde kayd olunan kimesneler dahi hüccete muhâlif ve mazmûnu dahi müsbet olmamağla ve sâhib-i arzdan temessük olmamağla batla çekilmiştir”.

Kanaatimize göre, yukarıda verdiğimiz örneğimizde “hüccetin zeylinde kayd olunan kimesneler” olarak tanımlanan ve “hüccetin derûnunda mastûr olan şahidler”den ayrı olarak zikredilen *şühûdü'l-hâl*in en önemli işlevi, burada aranmalıdır. Bir davanın hukuka aykırı olarak ikinci bir kez hakim huzuruna getirilebileceği, yukarıdaki uygulamalardan anlaşılmalıdır. Bir kadı zamanında görülen dava, bir süre geçtikten sonra bir başka kadının huzuruna tekrar getirilebilir veya bir başka mahkemeye başvuru konusu olabilir. Ya da zaman aşımı konusunda birtakım kuşku ve sorunlar ortaya çıkabilir. İşte bu gibi durumlarda *sicill-i mahfûz*daki asıl kayda ulaşılabilmesi durumunda, bir örneği kişilerin elinde olan dava zabıtlarının sıhhati için ilk başvurulabilecek kişiler, bu “şühûdü'l-hâl” listesinde yer alan kimseler olacaktır. Nitekim, böyle “*falanca Efendi zamânında*” veya “*falanca yerin mahkemesinde*” verilen hükümlerin tanıklarla doğrulandığı örnekler çoktur.¹⁰ Bunlar, bir başka da-

vada karşımıza “*udûl-i Müslimîn*”, “*bî-garaz Müslimîn*” şeklinde, bilgisine başvuru alan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Amasya Şer‘iyye Sicili 23: 41/1; Amasya Şer‘iyye Sicili 24: 17/2).

Diğer yandan hakim karar verirken, kararın dayanağı olarak daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğu zaman, iki kaynağa başvururdu. Bunlardan birincisi, konu karmaşık bir şer‘î mesele ise, müftüden alınmış olan “*fetvâ*”lardır. Fetvâyı kadı talep ettiği gibi, iddiasını kanıtlamak üzere davacı da mahkemeye delil olarak sunabilirdi. Böyle durumlarda fetvânın içeriği, zabıtta aynen zikredilirdi. İkinci kaynak, doğrudan örfî uygulamalar veya beldenin eskiden beri sürdürülen âdetlerinin tespitiyle ilgiliydi. Bunun için esnaf ve diğer taifelerin bilirkişilerinden yararlanıldığı gibi, beldenin a‘yân ve eşrâfı sayılan kişiler, genel uygulamalar hakkında bilgi verirlerdi. Bunun için “*şühûdü'l-hâl*” arasında, bu tür kişilerin adları çok sık geçmektedir. Nitekim “*şühûdü'l-hâl*”in üçüncü önemli işlevi de deneyimli ve eski uygulamaları iyi bilen ve onları nesilden nesile aktaran kimselerin varlığıdır.

b- “*Şühûdü'l-hâl*”de Adlarına Sıkça Rastlanan Kişilerin Kimlikleri

Mahkeme kayıtları üzerinde yaptığımız analizler neticesinde (Taş 2006: 81, Tablo 12), belgelerde ismine en sık rastladığımız kişi şehir kethüdasıdır. Aslında bunun nedeni, şehir kethüdasının kimliğinde gizlidir. Şehirdeki farklı esnaf ve tüccar gruplarının önde gelenleri tarafından seçilen ve daha sonra eline padişah beratı verilerek resmi olarak da devlet tarafından tanınan şehir kethüdasının, toplumu temsil kabiliyeti göz önünde bulundurulduğunda, ilk sırada yer alması doğaldır. Zira birçok konuda Merkez karşısında reayanın temsilcisi durumundadır.

Örneğin, 28 Ocak 1656 (1 Rebi‘ü'l-âhir 1066) tarihine kadar Ankara’da şehir kethüdası olan Receb’in, üzerine düşen görevleri tam olarak yerine getiremediği gerekçesiyle, bu görevi yeniçeri olan Veli Beşe’nin talep ettiğini ve Merkezin de bu isteği yerinde görerek, Veli Beşe’nin eline berat verdiğini görmekteyiz (AŞS 41: 414). Hakikaten de bu tarihten sonra davaların “*Şühûdü'l-hâl*” kısmında, şehrin temsilcisi olarak Veli Beşe’nin adı sık sık geçmektedir (AŞS 41: 237, 247, 254, ve diğerleri).

Şehir kethüdasının yanı sıra ismi en çok geçen iki kişi *muhzır* ve *mahkeme emîni*dir. 1620-1622 tarihleri arasındaki olayların kaydedildiği Ankara şer‘iyye sicilindeki zabıtların “*şühûdü'l-hâl*” kısmında Şehir Kethüdası Ali Dede bin Hasan’dan (AŞS 19: 5, 7, 9 15, 22, 23, 24, 26, 27, 31, ...) sonra *muhzır* kimliğiyle tanınan, Hüsam bin Ramazan’ın adına (AŞS 19: 11, 12, 15, 19, 22, 23, 24, 409, 530, ...) ya da *mahkeme emini* olarak tanımlanan Es-seyyid Muslu Çelebi’ye sık sık rastlarız (AŞS 19: 169, 170, 173, 174, 175, 178, 241, 247, 615, ...). Bu isimlerin yanı sıra aynı defterde davaların büyük

bir kısmının “şühûdü'l-hâl” listelerinde sık sık adları geçen Abdulkerim bin Abdunnebi ya da Ahmed bin Mehmed’in ise kimliğini tespit etmek mümkün olamamıştır. Bu son iki kişi acaba “şühûdü'l-hâl” kısmına sıradan şehirli kimlikleri ile mi kaydedilmişti? Yoksa bunlar da diğerleri gibi mahkeme görevlileri arasında mı yer alıyordu? “Şühûdü'l-hâl” kısmında bu iki kişinin isminin bu kadar sık geçmesi, ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu ihtimali kuvvetlendiren etkenlerden birisi de Ankara örneğinde “şühûdü'l-hâl”de geçen isimlerin bir önceki ya da sonraki davada, taraflardan birisinin ismine çok nadiren rastlanıyor olmasıdır. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak; Behlül mahallesindeki bir evin satışının konu edildiği hüccette satıcı konumunda olan Ankara sakinlerinden Kassab Mustafa bin Ramazan, Rus asıllı kölenin azad edilmesiyle ilgili bir sonraki davada “şühûdü'l-hâl” arasında yer almaktadır (AŞS 19: 132, 133). Bir başka örnek ise şöyledir: Ortaköy’deki bir bağın mülkiyeti üzerinde yaşanan anlaşmazlıkta taraflar arasında sulhe gidilmesiyle ilgili davanın “şühûdü'l-hâl”i arasında, davayla ilgisi bulunmadığı halde, Yeniçeri Serdarı Mahmud Bey’in de adı geçmektedir. Yeniçeri serdarının orada bulunmasının nedeni, aslında bir sonraki davanın konusuyla ilgilidir. Ankara sakinlerinden Ebubekir bin Piri, kale mehterliğinin kendisine tevcih edildiğine dair mahkemeye *emr-i şerif* ibraz etmiştir ve bunun üzerine kadı’dan *temessük* istemektedir. İşte Yeniçeri serdarı da bu dava dolayısıyla mahkemede hazır bulunuyor olsa gerektir (AŞS 19: 94, 95; AŞS 41: 308, 309). Bu gibi örneklere, incelediğimiz sicillerde pek de sık rastlanmamaktadır. Bu da gerek yönetici kesimin, gerekse sıradan şehirli insanının işini gücünü bırakıp da sık sık mahkemedeki davaları, “merak” duygusu içerisinde izlemeye gelmediğinin göstergesidir. Ayrıca adları çok sık tekrarlanmayan sıradan şehirli insanının ya da şehrin önde gelenlerinin mahkemede bulunma sürelerinin, ancak kendileriyle veya idareleri altındaki kişi ya da grupların durumlarıyla ilgili davalarının görülme süresi ile sınırlı olduğunu söylemek sanırız yanlış olmayacaktır.

Bu konuya, bir başka açıdan bakarak da açıklık getirilebilir. O da davaların sonunda yer alan “*ve gayruhum mine'l-hâzırîn*”in kimliğinin tespitidir. Bu ibareyle kimler kastedilmek istenmiştir? Davaların sonunda yer alan “şühûdü'l-hâl” listeleri incelendiğinde, bu isimlerin yazılış sırasının genellikle sosyal tabakalaşmadaki hiyerarşiyi gözetecek nitelikte olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Örneğin bu listelere sırasıyla, “şühûdü'l-hâl” arasında varsa öncelikle kadı ve müderrisler, daha sonra şehrin diğer ileri gelenleri olarak örf görevlileri, şehir kethüdası ve muhızrlar, yeniçeriler yazılmaktaydı. Bunlardan sonra da en son kimliklerini tespit edemediğimiz, şehirli reaya kaydediliyor olmalıydı. Eğer liste daha da uzayıp gidiyorsa bu kez geriye kalanlar “*ve gayruhum mine'l-hâzırîn*” şeklinde kısaca belirtiliyordu.

“*Ve gayruhum mine’l-hâzırîn*”in kimliğine gelince, kanımızca bu ibareyle o an mahkemede hazır bulunan ve davayı dinleyen, büyük ihtimalle de o an mahkemede hazır bulunan bir sonraki davanın tarafları kastedilmekteydi. Böylece bu bize, bir önceki davanın taraflarının isimlerine neden bir sonraki davanın “*şühûdü’l-hâl*”i arasında, nadir olan örnekler dışında, rastlamadığımızı da açıklamaktadır.

İncelediğimiz örneklerden bu konuda şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünüyor. Örneğin taraflar mahkemeye bir alacak-verecek davası için gitmiş olsunlar. Kadı mahkemesine vardıklarında da o an orada diğer bir davanın tarafları hazır bulunuyor olsun. Sonraki dava tarafları, kendilerinden önce mahkemeye başvurmuş olan davanın görülmesini beklemek zorundadırlar ve mahkemenin açıklık ilkesi gereğince o davayı dinleyebilmektedirler. İşte, görülmekte olan davayı dinleyen bu bir sonraki davanın tarafları arasında, şehrin önde gelenleri varsa, örneğin bir yeniçeri serdarı ya da a’yândan bir kimse, bunların isimleri, dinledikleri davanın “*şühûdü’l-hâl*” kısmına kaydediliyor, geriye kalanlar ise “*ve gayruhum mine’l-hâzırîn*” şeklinde ifade ediliyor olmalıydı. Örneğin Ankara’nın Yakub En-na“âl mahallesi sakinlerinden olan Firdevs adlı kadının davası, bu konu için güzel bir örnektir (AŞS 41: 308, 309). Burada bizim için mühim olan Firdevs’in mahkemeye hangi sebeple başvurduğu değildir. Önemli olan Firdevs’in müderris olan oğlu Abdurrahman Efendi’nin, annesinin vekili olarak mahkemeye vardığında, kendi davasından önceki davayı dinlemiş olması ve adının “*şühûdü’l-hâl*” kısmına kaydedilmiş olmasıdır. Oysaki Abdurrahman Efendi, davaya annesinin iddiasını destekleyecek iki şahitle yanında gelmiş ve onlar da Abdurrahman Efendi ile birlikte bir önceki davayı dinlemişlerdir. Fakat buna rağmen bir önceki davanın “*şühûdü’l-hâl*” kısmında bu iki kişinin adına rastlanmamaktadır. Bu da gösteriyor ki, bir dava görülürken mahkemede o an hazır bulunanlar arasında eğer şehrin önde gelenleri var ise onların isimleri “*şühûdü’l-hâl*”e kaydedilmekte, geri kalanlar da “*ve gayruhum*” şeklinde kısaca zikredilmektedir.

c- Önemli Davaların “*Şühûdü’l-hâl*”i

“*Şühûdü’l-hâl*”de kaydedilen isimler üzerinde yaptığımız incelemeler, sosyal hayat açısından da önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Zira dava zabıtlarının altında kayıtlı olan bu liste, davanın konusuna ve davanın taraflarına göre değişmektedir. Dava konusunun örf görevlilerini ilgilendiren bir hususu içermesi ya da dava taraflarından birisinin bir örf görevlisi olması halinde, örf yetkilisinin kimliğine göre “*şühûdü’l-hâl*” kısmı da kalabalıklaşmakta ve üst düzey yöneticilerden oluşmaktaydı.

Örneğin Kırşehir Sancakbeyi Mustafa Bey’in, Dergâh-ı Âli Sipahisi Mehmed Ağa ibn Abdulmennan’dan aldığı borç karşılığında 1620-1621 (1030) sene-

sine ait olmak üzere Kırşehir sancağının öşr ve rüsûmunu toplama hakkını adigeçen Mehmed Ağa'ya verdiği dair dava kaydı, bunun için güzel bir örnektir (AŞS 19: 724-A). Davanın “şühûdü'l-hâl”i arasında bir müderris, bir serdar, iki yeniçeri, bir mahkeme emini ile *bey*, *çelebi* ve *efendi* unvanlı birer kişi yer almaktadır.

Taraflardan birinin dirlik sahibi olması halinde, genelde yeniçerilerden oluşan “şühûdü'l-hâl” listelerine sicillerde sıkça rastlamak mümkündür. Örneğin 21 Ekim 1620 (24 Zi'l-ka'de 1029) tarihli belgede, tımar sahibi olan Eyüb Bey'in, 1620 (1029) yılı için tımar tasarruf hakkını, belli bir bedel karşılığında, *erbâb-ı istihkâk*dan olduğu belirtilen Mustafa bin Haydar'a devrettiğini gösteren davanın “şühûdü'l-hâl”i arasında da bir kale dizdarı, iki yeniçeri, şehir kethüdası ve muhızır yer almaktaydı (AŞS 19: 87).

Eğer dava konusu üst düzeydeki bir şer' yetkilisini ilgilendiriyorsa, davanın “şühûdü'l-hâl” kısmı da çoğu kez o oranda kadı, müderris gibi ilmiye grubuna mensup kişilerden oluşuyordu. İşte böyle bir dava, vefat etmiş olan Müftü Ahmed Efendi'nin geride bıraktığı mirasla ilgili olarak varisler arasındaki sulhe dairdi. Davanın altında yer alan bu listede iki kadı, iki seyyid, bir hatib, çavuş unvanlı iki kişi, şehir kethüdası, mahkeme emini ve kimliği belirtilmeyen birkaç kişi yer almaktaydı (AŞS 19: 558).

Basit bir mülk satışında dahi satıcı ya da alıcılardan herhangi birinin bir kadı olması halinde bu liste, müderris, seyyid ve şehrin diğer önde gelenlerinden oluşabiliyordu (AŞS 41: 240).

Bu konudaki en ilginç kayıtlardan biri, yukarıda da bahsi geçen, 20 Nisan 1656 (25 Cemâziye'l-âhir 1066) tarihli bir belgede karşımıza çıkmaktadır (AŞS 41: 309). Bu kayda göre davacı Firdevs adlı kadın, müderris olan oğlunu vekil tayin eder. Dava konusu kısaca şöyledir: Yakub En-na‘âl mahallesi sakinlerinden olan Firdevs, bir gün hamama gider ve hamamın işletmecisi olan kişinin hizmetinde çalışan Şahin adındaki zimmînin hakaretine maruz kalır. Şahin, hamamın camakanına yaklaşarak içerideki Firdevs'e küfr eder, Firdevs de oğlunun aracılığıyla Şahin'den davacı olur. Burada ilginç olan, davacının oğlunun ilmiye sınıfına mensup olmasından olsa gerek, davanın “şühûdü'l-hâl”i arasında, bir kısmının *mazuliyet* döneminde olması muhtemel olan beş kadının yer almasıdır. Liste aynen şöyledir: *Umdetü kuzâti'l-islâm Mehmed Efendi*; *Umdetü'l-kuzât Mehmed Rıza Efendi*; *Umdetü'l-kuzât Mehmed Efendi*; *Mefharü'l-kuzât Ahmed Efendi ibn Mehmed Efendi*; *Fahrü'l-kuzât Sadık Efendi*; El-hâcc Hüseyin Ağa ibn İbrahim Ağa; Mehmed Efendi birâder-i o; Fahrü'l-akrân Kethüdâyeri Ali Ağa, ve gayruhum (AŞS 41: 309).

Esnafı ilgilendiren konularda da genellikle durum aynıydı. Haffaflar, bezzazlar, tekneciler ve demirciler esnafının şeyhlerinin, *ordu ve bâzâr sâliyânesini*¹¹ haksız yere mimar taifesinden talep etmeleriyle ilgili davanın “*şühûdü'l-hâl*” kısmı; iki kadı, bir nakîbü'l-eşraf kaymakamı, bir kethüdayeri, bir serdar ve bir vâ'izden oluşmaktaydı (AŞS 41: 241).

Bu konudaki bir başka örnek ise, bezci esnafı arasında yaşanan anlaşmazlıkla ilgilidir. Daha önce bezci esnafının, kendi çarşıları dışında satış yapmalarına dair gönderilmiş olan fermana bazılarının uymamasıyla ilgili 6 Mart 1684 (19 Rebî'ü'l-evvel 1095) tarihli davanın altında kayıtlı listede bir *dellalbaş* ve bir de *dellal* yer almaktadır (AŞS 64: 288). 8 Mart 1621 (14 Rebî'ü'l-âhir 1030) tarihli belgeye göre; sof cendrecileri ile ham sof cendrecileri arasında, sancakbeyine ödemeleri gereken “*resm-i mahsûl*” konusunda bir anlaşmazlık yaşanmış ve olay mahkemeye intikal etmiştir. Bilindiği gibi bir yandan ahî geleneği, diğer yandan da hisba kurallarına tabi olan esnaf örgütlerinde yaşanan bir anlaşmazlık bu şekilde mahkemeye yansıdığına, ihtisab emini de hazır bulunurdu. İşte bu nedenle bu sırada bir yandan ihtisab emini olan Mehmed Ağa, “*şühûdü'l-hâl*” arasındaki yerini alırken, diğer yandan anlaşmazlık konusu olan ve sancakbeyini ilgilendiren *resm-i mahsûl*den dolayı, sancakbeyinin kapı halkından olduğu anlaşılan Ahmed Ağa ibn Satılmış da davanın seyrini takip etmek üzere mahkemede hazır bulunmuştur (AŞS 19: 391).

d- “Şühûdü'l-hâl”deki Gayrimüslimler

Bilindiği gibi Osmanlı mahkemesi Müslim, Gayrimüslim tüm reayaya açtı. Gayrimüslimler gerek kendi aralarındaki gerekse Müslümanlarla olan her türlü davalarının halli için Osmanlı mahkemesini kullanabiliyorlardı. Buna dair sicillerde bolca örnek mevcuttur. Bununla birlikte, Gayrimüslimlerin mahkemeyi kullanma oranları bu derece yüksekken, davaların “*şühûdü'l-hâl*” kısmında isimlerine aynı oranda rastlanmamaktadır.

“*Şühûdü'l-hâl*”de Gayrimüslim isimlerine rastlanan birkaç örnek, sicillere şu şekilde yansımıştır: 28 Ekim 1620 (1 Zî'l-hicce 1029) tarihinde kadı defterine kaydedilen ve Ankara sâkinlerinden Aleksanos veled-i Yagob ile Aslan veled-i Karagöz adlı iki zimmî arasındaki muhayyer (yünlü kumaş) konusundaki ticarî ortaklıkta yaşanan bir anlaşmazlık davasının “*şühûdü'l-hâl*” kısmı; Kadı Muslihiddin Efendi bin Er Gâ'ib, Ali Bey bin Hasan, Hasan Beşe bin Abdullah, *şehir kethüdası* olduğunu bildiğimiz Ali Dede bin Hasan, daha önceki ve sonraki belgelerden *muhtız* kimliği ile tanıdığımız Mehmed bin Pir Nazar ve son olarak da dört zimmî reayadan oluşmaktadır. Bunlar Gazel veled-i Vasil, Melişe veled-i Murat, Arton veled-i Simgon, Şehri veled-i Yahşi'den oluşmakta ve geriye kalanlar ise “*ve gayruhum mine'l-hâzırîn*” şeklinde belirtilmektedir (AŞS 19: 101).

Böylesine önemli bir ticarî davanın yanı sıra, daha sıradan davaların “şühûdü'l-hâl”inde de zimmîlerin isimlerine rastlamak mümkündür. Örneğin vefat eden bir zimmînin geride bıraktığı mirasla ilgili davada (AŞS 64: 21, 141, 142, 253) ya da iki zimmî arasında yapılan satışta yaşanan anlaşmazlığa ait (AŞS 64: 32) davanın “şühûdü'l-hâl”inde, toplumdaki hiyerarşiye göre öncelikle şehrin önde gelenleri kaydedildikten sonra, o an orada davayı dinleyen zimmî reayanın da isimleri zikredilmiştir. Fakat buradaki tek fark, bu zimmîlerin isimlerinden sonra “*ve gayruhum*” ibaresinin yer almamasıdır.

İncelediğimiz belgelerde, “şühûdü'l-hâl” kısmında isimlerine rastlanan zimmî reayaya dair örneklerin bu kadarla sınırlı olması, elbetteki zimmî reayanın mahkemede davaları dinlemediği anlamına gelmez.¹² Aksine, kendileriyle ya da aynı dine mensup hemşehrileriyle ilgili davaları dinlemeye gelen zimmî reayanın da isimleri, tıpkı Müslüman reayada olduğu gibi, genellikle tek tek yazılmayıp “şühûdü'l-hâl”in sonunda yer alan “*ve gayruhum*” ibaresi ile topluca ifade ediliyor olmalıydı.

Sonuç

Osmanlı dönemi sosyal ve ekonomik tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan şer‘iyye sicillerini gerek biçim, gerekse içerik yönünden hakkıyla tanımak, bunlardan dikkate değer bir tarih anlatısına temel teşkil edecek veriler elde etmek açısından önemlidir. Böyle olmakla birlikte, bu önemli kaynakların değerlendirilmesine ilişkin birçok noktayı tam anlamıyla açıklamış değiliz. Örneğin *sicill-i mahfûz*da yer alan zabıtların bir kısmında hükümler açıkça yazılmasına rağmen, önemli bir kısmında “*bi’t-taleb ketbolundu*” ibaresi ile metin son bulmakta ve davaya ilişkin tespit yapıldıktan sonra hükümün nasıl tecelli ettiği açık bırakılmaktadır. Bunun neden böyle olduğu, birtakım tahmini açıklamaların ötesine geçememiştir. İşte “şühûdü'l-hâl” meselesi de, makalemizin başında belirttiğimiz gibi, kimi değinmelerle anlatılmaya çalışılmıştır. Yukarıda verdiğimiz örnekler, bizi birtakım önemli sonuçlara götürecektir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

“Şühûdü'l-hâl”in, “*meclis-i şer‘*” denen mahkemenin düzenli ve görevlendirilmiş üyeleri olmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan *jüri* benzetmesinin de, gerçeği yansıtmadığı, derlediğimiz örneklerle kesinlik kazanmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz belgede “*hüccetin zeylinde kayd olunan kimesneler*” şeklinde geçen ibare, “şühûdü'l-hâl”in, en yalın ve en doğru tanımıdır. Bu tanımın dışına çıkarak, daha sonraki uygulamalara benzetmeler ve göndermeler yapmak, bizi gerçeklerden uzaklaştırmaktadır.

“Şühûdü'l-hâl”in üç önemli işlevinin bulunduğu ve bunları yerine getirecek kişilerden oluştuğu, yine makalemizin ilgili kısımlarında verdiğimiz kanıt niteliğindeki örneklerle kesinlik kazanmaktadır. Bu üç işlevden birincisi, muha-

kemenin açık yapıldığının kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisi ve en önemlisi, “şühûdü'l-hâl”in, resmi kayıtların yanında muhakemenin gerektiğinde başvurulması gereken bilgi kaynakları olmasıdır. Bu bilgi kaynağı, iki açıdan değerlendirilmelidir. İlki, görülen davaya ilişkin bilgilerin çeşitli sebeplerle kaybolması halinde ilk başvurulacak doğrudan tanıklar olmalarıdır. İkincisi, hakimin kararına dayanak olacak bilgiye sahip kişilerin, “şühûdü'l-hâl”in en önemli üyeleri olarak görülmesidir. “Şühûdü'l-hâl”in üçüncü işlevi, yaşlı, deneyimli ve itibarlı üyeleri aracılığıyla geçmişten gelen “âdet-i kadîme”yi temsil etmeleridir. Bu, basit bir “ehl-i vukûf” olmanın ötesinde, gelecekteki uygulamaların tanıklığıdır.

Bu özellikleriyle “şühûdü'l-hâl”, bu üç işleviyle ele alındığında, bize birçok açıdan sosyal ve ekonomik hayata ilişkin bilgiler sunmaktadır. Makalemizin ilgili kısımlarında gösterdiğimiz gibi, “şühûdü'l-hâl” arasında geçen kişilerin taşıdıkları unvanlar, âdiyetleri, meslek ilişkileri, bu bağlamda bize doğru bir tarih anlatısı kurabilmek için sağlam bir veri sunmaktadır.

Açıklamalar

1. Bilindiği gibi kazâ yetkisi, kadı tarafından, “meclis-i şer’” denilen bir yargı ortamında yerine getirilirdi. Bu ortam, mahkeme denilen bir mekanda olabildiği gibi, dava konusu olayın cereyan ettiği alanda da gerçekleştirilebilirdi. Hukuk dilinde her iki şekilde de muhakemenin gerçekleşmesi için kadının oluşturduğu ortama “akd-ı meclis-i şer’” denirdi. Meclis-i şer’ sözcüğü, kadının yanında başkalarının da bulunduğunu çağrıştıran bir ibaredir. Bu bakımdan bu usul, fikhen uygun bir usul olmalıdır.
2. “Kadıların, davalara bakmak üzere yaptıkları oturumlarda, yanlarında şühûdü'l-hâl yahut udûl-ül’-müslimin, şühud-ül’udul tabirleri ile davalara bir bilirkişi heyeti halinde mevcudiyetlerine zabıt metinlerinde itina ile işaret olunan ve ayrıca sicile geçen kararların altında adları yazılı bulunan beş, altı ve bazen daha fazla sayıda şahitler heyeti vardır ki, bunlar mahkemeye bir jüri heyeti mahiyeti vermektedir ... Osmanlı rejimi devri mahkemeleri bir gelenek halinde hep kadı ve yanındaki müşahitlerden ibaret bir jüri halinde işletip durmuştur. Yalnız, bahsettiğimiz bu müşahitlerin seçilişi gelişigüzel olmayıp, kasabadaki ilerigelen şahsiyetlerin tercih olduğunu unutmamalıdır ...” (Akdağ 1974: 404-405). Rıfat Özdemir de esnaf yöneticilerinin adli görevlerinin olduğunu, bu bağlamda bu yöneticilerin de içinde bulunduğu “şühûdü'l-hâl”i, Musa Çadırcı’ya dayanarak, “bir çeşit mahkeme jürisi” olarak nitelemektedir. Buna ek olarak bir de bu kişilerin, duruşma sonunda düzenlenen zabıtların altına “imzalarını attıklarını” ileri sürmektedir (1986: 165-166).
3. Mazuliyet, Osmanlı uygulamasında bir görevlinin, bir mansabdaki aktif görev süresinden sonra yeniden bir başka mansaba atanıncaya kadar beklediği ve bu süre içinde bir büyük kazâda veya önemli bir medresede bilgi ve görgüsünü arttırarak daha yüksek mansablara geçmek için gerekli bilgi ve deneyimleri kazandığı dönemdir.

4. Ortadoğu devlet geleneğinden gelen ve Osmanlı’da da uygulanan bu yönetim anlayışının bir gereği olarak, yöneten “monark” olan padişahın, yönetilen reayaya adil davranması gerekmektedir. “Dâire-i adâlet” diye tanımlanan bu anlayışın iş-lemesi için de Osmanlı’da, İran geleneğinde de olan ve adına “mezâlîm divânî” denen birtakım divanlar oluşturulmuştur. Bu mekanizmaların varlığı, reayanın, haksızlığa uğradığına inandığı bir anda, eğer başvurduğu ilk mercilerde sonuç alamamışsa, her türlü ara otoriteleri atlayarak doğrudan Dîvân-ı Hümâyûna kadar çıkmasını sağlamıştır. Buna “şikayet hakkı” denmiştir. Bu daha üst düzey başvuru mercileri; taşrada, eyalet divanı; Merkezde de Dîvân-ı Hümâyûn’dur. İşte Osmanlılar, her durumda bu yolun açık tutulmasını, yönetim anlayışlarının temel ilkele-rinden biri olarak görmüşlerdir. (Taş 2007: 187-204; Ursinus 2005; İnalçık 1988: 33-54).
5. Bu yetki alanı, kadıların gelirlerini oluşturan ve yaptıkları işlemlerden aldıkları resmlerden (vergilerden) dolayı, çok ince ve ayrıntılı bir şekilde tespit edilirdi. Çünkü kadılar, Merkezden herhangi bir maaş almazlardı. Onların gelirlerini bu vergiler oluştururdu. Onun için tıpkı tımar sistemindeki dirlik alanı gibi, kadıların yetki alanı da belirlenmişti.
6. Bunun çok sayıda belgesel verilerine sahibiz. Haziran sonları 1621 (Evâ’il-i Şa’bân 1030) tarihli belgede geçen “buyurdum ki hük-m-i şerif-i lâzîmü’l-ittibâ’ım vardukda husemâyı berâber edüb bir def’a şer’le fasl olunmayub ve bilâ-öz-r-i şer’î on beş yıl mürûr etmiş değil ise hakk üzere teftiş edüb göresin ...” cümlesi, buna bir örnektir (Ankara Şer’iyye Sicili, -bundan sonra AŞS- 19: 1271). Aynı şekilde Ağustos ortaları 1621 (Evâhir-i Ramazan 1030) tarihli fermanında yer alan “... bu-yurdum ki hük-m-i şerifimle vardukda mezbûrları şer’-i şerife ihzâr ve hasmı ile be-râber edüb bu hususu, bundan akdem bir def’a şer’le görülüb fasl olmuş olmayub on beş yıl mürûr etmiş değil ise, onât vechile hakk üzere teftiş edüb göresiz ...” ifa-desi ile (AŞS 19:1294); Mayıs sonları 1619 (Evâsıt-ı Cemâziye’l-âhir 1028) tari-hiyle kaydedilen femandaki “buyurdum ki hük-m-i şerifimle vardıklarında husemâ muvâcehesinde onât vechile ve hakk (ü) adl üzere teftiş edüb ve hüccet-i şer’iyye ve fetvâ-yı şerifesine nazar kılub göresin, kaziiye arz olunduğu gibi ise bir def’a şer’le fasl olunan da’vânın istimâ’ı memnû’dur, bir dahi istimâ’ etmeyüb ...” iba-releri de (AŞS 19: 1435) buna örnek olarak verilebilir.
7. “Sebâvet, cinnet, gaybubet, tegallüb gibi özürler ise mürûr-ı zamana manidir. Mü-rûr-ı zaman müddeti, bu özrün zevâli tarihinden itibar olunur. Şöyle ki: Bir müd-deinin vasisi bulunmuş olsun olmasın, çocukluk, cinnet veya eteh ile geçen zamanı nazara alınmaz ...”. (Bilmen 1970: 115, madde.127). Ankara Şer’iyye Sicillerinde yer alan 24 Mayıs 1621 (3 Receb 1030) tarihli bir miras davasında yaşanan an-laşmazlıkla ilgili zabıt, Bilmen’i doğrulayan ve açıklayan kanıt niteliğindedir. Bu yüzden burada bu belgenin transkripsiyonunu olduğu gibi veriyoruz. “Budur ki Mehmed bin Sinan mahfil-i kazâda diğer Mehmed bin Hüsrev mahzarında takrîr-i da’vâ edüb medîne-i Ankara mahallâtından Rüstem Na’â’l mahallesinde vâkî’ bir tarafı Dayı Şaban mülkü ve bir tarafı El-hâcc Muslu mülkü ve iki tarafı tarîk-i âmma müntehî olan menzil mukaddemen Hacı Keyvan’ın mülkü olub fevt oldukda mezbûrun vâlidesi olub müteveffâ-yı mezkûrun zevce-i metrûkesi olan Ayni binti Yusuf’u ve İsmail nâm oğlu ile Emine nâm kızını terk edüb mezbûr

İsmail dahi fevt oldukda anın dahi hissesi mezbûre Emine'ye intikâl etdikde mezbûre Emine benim vâlidem olub fevt olmak ile babasından intikâl eden yirmi dört sehmdede yedi sehmi ve karındaşı İsmail'den intikâl yine yirmi dört sehmdede on dört sehmi hisseler ki cümle yirmi dört sehmdede üç sehmi mezbûre Ayni'nin mâ'adâ yirmi bir sehmi vâlidem mezbûre Emine'den bana intikâl etmiş iken menzil-i mezbûru müstakill tasarruf eder, vech-i meşrûh üzere hakkımı talep ederin, deyücek gıbbe's-su'âl mezbûr Mehmed bin Hüsrev vech-i meşrûh üzere hudûd-ı mezkûrenin dâhilinde olan menzil, sâlifü'z-zıkr Hacı Keyvan'ın olub oğlu ve İsmail ve kızı Emine ve mezbûre Ayni'ye intikâl etdiğünü ihbâr ve lâkin yirmi beş seneden ziyâde zamân mürûr eyledi, da'vâ etmeyüb sükût eyledi, deyücek müdde'î-i mezbûr Mehmed, ben sağır idim, reşid olalı on sene ancak oldu yine her bâr da'vâ ederdim, deyu cevâb vericek her bâr menzil-i mezbûrdan hissesini da'vâ ve talep eyledüğüne beyyine talep olundukda İsa bin Mehmed ve El-hâcc Dursun ibn El-hâcc Hızır nâm kimesneler li-ecli's-şehâde hâzırân olub fi'l-vâki' müdde'î-i mezbûr her zamân menzil-i mezbûr hissesini da'vâ ve talep ederdi, deyu şehâdet-i şer'îyye etdiklerinde şahidân-ı mezbûrânın şehâdetleri ba'de't-ta'dilî's-şer'î hayyiz-i kabûlde vâki' oldukdan sonra menzil-i mezbûrdan vech-i meşrûh üzere yirmi dört sehmden yirmi bir sehmi hisse mezbûr Mehmed'e mukarrer kılındıktan sonra mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb tahrîr olundu" (AŞŞ 19: 634).

8. Akdağ, bu sayıyı oldukça yüksek göstermekte, muhızırbaşı ve muhızırlar ile subaşının kontrolü altındaki kolluk gücünü de mahkemenin daimi görevlileri arasında saymaktadır (1974: 403-405). Oysaki subaşı; sancakbeyi ya da beylerbeyine bağlı olan, yalnızca şehirde değil, aynı zamanda sancakların subaşılık bölgelerinde güvenliği sağlamakla yükümlü olan örf görevlileri idi. *Za'îmü'l-vakt* olarak adlandırılan bu subaşılıkların başlıca iki görevi vardı. Bunlardan ilki bâd-ı hevâ adı altında toplanan cürm ü cinâyet, resm-i arûsâne, niyâbet vergilerinin toplanması gibi bir *mâlf görevi*; ikincisi de bu göreve bağlı olarak yürüttükleri *kolluk görevi* idi. Muhızırbaşı ve muhızırlar ise kamu suçlarının dışında kişiler arası anlaşmazlıklarda davalıları mahkemeye celb eden ve kadı hükmünü verdikten sonra davalının hakkını teslim eden kimselerdi. Muhızırların gördüğü ve kanunnamelerde *ihzariye* denilen bu görev, padişah tarafından muhızırbaşına verilirdi. Ve muhızırbaşının bizzat ya da vekilleri ve yeteri kadar muhızır aracılığıyla yerine getirdiği bu ihzariye görevi, çoğu kez bir iltizam konusu olurdu (Ergenç 1995: 69-85).
9. Özer Ergenç, 1 Numaralı Ankara Şer'îyye Sicilinin 601 nolu zabtında görülen davanın taraflarından birisi olan Hacı Habîb bin Hacı İlyas'ın, aynı gün görülen ve 604 numara ile zabtı tutulan davanın altındaki "Şühûdü'l-hâl" arasında zikredildiğini belirterek "şühûdü'l-hâl" in kimlerden oluştuğuna ilişkin bir tespit yapmaktadır (1995: s.84).
10. Örneğin Harput mahkeme defterlerinde 16 Ağustos 1662 (1 Muharrem 1073) tarihiyle kayıtlı olan hüccet, bu konuda güzel bir örnektir. "... husûs-ı mezbûr için kerrât ile mürâfa'a'î's-şer' olunub yevm-i emr efendi müte'addid hüccet-i şer'îyye vermişdi, mezbûrün yine kanâ'at eylemeyüb şirrete sülûk edüb nizâ'dan hâlf değillerdir, yed-i mezbûründe olan hüccet-i şer'îyyeler ve temessükâtırlarımıza nazar olunub ihkâk-ı hakk olunsun, dedikde tarafeynin dedikleri sâhib-i devlet huzûrun-da tefrîk olunub mezbûrdan Kara Mehmed ve Topal Hasan ve Karu nâm kimesne-

lerin yedlerinde olan temessükâtlar bi'l-cümle tezvîrât olduğu muhakkak olmağın ...” (Harput Şer‘iyye Sicili, MFA 7218: 8/1).

11. Sefer zamanlarında, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için kimi zaman orduyla birlikte sefere katılan, kimi zaman da belli bir bedel ödeyen bu esnafa *orducu esnafı* adı verilmektedir. Osmanlı seferlerinin lojistik desteğinde önemli yer tutan ve ülke içindeki bütün esnaf gruplarını kapsayan ve zamanla büyük şehirlerdeki hırfet erbabıyla sınırlandırılan orducu esnafının niteliği hakkında Bülent Çelik tarafından bir doktora tezi yapılmıştır (2002).
12. Bu analizleri yapmamıza esas olan Ankara’ya ait üç defterde toplam 2085 zabıt mevcuttur. Gayrimüslimlerin adlarına, bu zabıtların yalnızca 6’sının “şühûdü'l-hâl”inde rastlanmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- 19 Numaralı Ankara Şer‘iyye Sicili.
41 Numaralı Ankara Şer‘iyye Sicili.
64 Numaralı Ankara Şer‘iyye Sicili.
22 Numaralı Amasya Şer‘iyye Sicili.
23 Numaralı Amasya Şer‘iyye Sicili.
24 Numaralı Amasya Şer‘iyye Sicili.
Harput Şer‘iyye Sicili MFA 7218.

- Abacı, Nurcan (2001), *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akdağ, Mustafa (1974), *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c. I, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Barkey, Karen (1991), “The Use of Court Records in the Construction of Village Networks: A Comparative Perspective”, *International of Comparative Sociology*, nos. 1-2, vol.32 (1991), 195-216.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1970), *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, cilt 8, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Canbakal, Hülya (1999), *Ayntab at the End of the Seventeenth-Century: A Study of Notables and Urban Politics*, History and Middle Eastern Studies, Harvard University, Cambridge Massachusetts, basılmamış doktora tezi.
- Çadırcı, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Çelik, Bülent (2002), *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2002), “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü”, *Bellekten*, LXV/244 (Aralık 2001), Ankara, 959-1005.
- Ergenç, Özer (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Ergene, Bogaç (2003), *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Brill-Leiden-Boston.
- İnalçık, Halil (1988), “Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar’lar”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII, s. 33-54.
- Jennings, Ronald C. (1999), “Limitation of the Judicial Powers of the Kadi in 17th Century Ottoman Kayseri”, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, İsis Yayınları, İstanbul, 247-276.
- _____ (1999), “Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri”, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, İsis Yayınları, İstanbul, 295-326.
- Karahanoğulları, Onur (2005), *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mardin, Ebul-ulâ (1977), “Kadı”, *İA*, VI, İstanbul, s.42-46.
- Oğuzoğlu, Yusuf (1986), “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Samsun, s. 140-155.
- Ortaylı, İlber (1977), “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Prof. Dr. Bülent N. Esen’e Armağan*, Ankara: A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 245-263.
- _____ (1994), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özdemir, Rifat (1986), “Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Samsun, s. 156-181.
- Taş, Hülya (2006), *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (2007), “Osmanlı’da Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *MSY (Memleket, Siyaset, Yönetim Dergisi)*, sayı: 3, s. 187-204.
- Ursinus, Michael (2005), *Grievance Administration (Şikayet) in an Ottoman Province: The Kaymakam of Rumelia’s “Record Book of Complaints” of 1781-1783*, London-New York.

What is the Role of the “Şühûdü'l-Hâl” in the Ottoman Kadı Court?

Dr. Hülya TAŞ*

Abstract: The registers of the law cases held at the Ottoman shari courts ended with a list of names titled “şühûdü'l-hâl”. This list was a shorter or a longer one depending on the case involved. Researchers are still uncertain as to the identity of the names on this list and the function they served in court. It has been debated whether these people defined as “şühûdü'l-hâl” constituted an assembly functioning within the fundamental workings of the court or whether they had a status similar to that of a *jury* in the Western court. Some researchers have presented the “şühûdü'l-hâl” as the latter. This article attempts to explain the nature and function of this assembly depending on existing documents. The most important argument in this article is that the “şühûdü'l-hâl” did not constitute a jury. These people were not only observers of the case held at court but also witnesses that were to be consulted were the case to repeat itself.

Key Words: judicial registers, şühûdü'l-hâl, court, jury

* Ankara University, Faculty of Science and Letters, Department of History / ANKARA
hulya_tas@yahoo.com

Как Может Быть Оценен В Османском Суде Кади "Щюхюдил-Хал"?

Др. Хюлья Таш*

Резюме: Протоколы заседаний судов, проведенных в Османском суде Шари завершаются записью, изменяющейся в зависимости от процесса по числу, и состоящей из нескольких названий собранных под одним названием "ЩЮХЮДИЛ-ХАЛ". Личность этих людей и их функции в суде - важная тема, которую исследователи хотели бы объяснить. Спорным являлось а) Эти люди, определяемые как "ЩЮХЮДИЛ-ХАЛ" составляют собрание, которое функционирует в пределах фундаментальных работ в суде или б) имели ли они статус "жюри" как в Западной судебной системе; некоторые исследователи представили "ЩЮХЮДИЛ-ХАЛ" как последнее. В данной статье мы попытались определить функцию и свойство этого собрания и смогли достичь результатов проливающих свет на предыдущие исследования. Один из важных выводов, сделанных в этой статье - то, что "ЩЮХЮДИЛ-ХАЛ" не является жюри. Эти люди были не только наблюдателями процесса, проведенного в суде, но и являлись свидетелями, к которым обращались если процесс требовал повтора.

Ключевые Слова: Протоколы заседаний судов, ЩЮХЮДИЛ-ХАЛ, суд, жюри

* Анкарский Университет, Факультет Языкознания, Истории и Географии, Отделение История / АНКАРА
hulya_tas@yahoo.com